

Inhoud

DEEL EEN

Wonderlijke vertellingen	11
Proteus	38
Heraclitus	55
Het ontstaan van een andere schrijver	70

DEEL TWEE

Philip Roth	93
Kurt Vonnegut en <i>Slachthuis vijf</i>	108
De romans van Samuel Beckett	117
Cervantes en Shakespeare	123
Gabo en ik	126
Harold Pinter (1930-2008)	139
Voorwoord bij <i>The Paris Review Interviews</i> , Vol. IV	149
Autobiografie en de roman	154
Bewerkingen	172
Aantekeningen bij luiheid: van Saligia tot Oblomov	189
Hans Christian Andersen	201
<i>Koning van de hele wereld</i> van David Remnick	205
Goed dan spreek ik mezelf tegen	211

DEEL DRIE

Waarheid	217
Moed	221
Teksten voor PEN	226
Christopher Hitchens (1949-2011)	243
Vrijheidsdrang	248
Osama bin Laden	262
Ai Weiwei en anderen: de strafcampagne in China in 2011	265
De half-vrouw-god	269
Toespraak afstudeerdag Nova Southeastern University, 2006	278
Toespraak afstudeerdag Emory University, 2015	282

DEEL VIER

De samengestelde kunstenaar: keizer Akbar en het ontstaan van de <i>Hamzanama</i>	288
Amrita Sher-Gil: brieven	305
Bhupen Khakhar (1934-2003)	312
Being Francesco Clemente: <i>Zelfportretten</i>	315
Taryn Simon: een Amerikaans overzicht van het verborgene en onbekende	322
Kara Walker in het Hammer Museum, Los Angeles, 2009	327
Sebastião Salgado	330
Kerst van de ongelovige	333
Carrie Fisher	337
Pandemie	341
De vragenlijst van Proust: <i>Kermis der ijdelheid</i>	352
Over deze teksten	355
Over de schrijver	357
Verantwoording van de vertaler	359

DEEL EEN

Wonderlijke vertellingen

I

VOORDAT BOEKEN BESTONDEN, WAREN ER VERHALEN. Aanvankelijk werden de verhalen niet opgeschreven. Soms werden ze zelfs gezongen. Kinderen werden geboren, en voordat ze konden praten zongen hun ouders liedjes voor ze, een liedje over een ei dat van een muur viel misschien, of over een jongen en een meisje die een heuvel opgingen en ervan naar beneden vielen. Terwijl de kinderen opgroeiden vroegen ze bijna net zo vaak om een verhaal als om eten. Nu eens was er een gans die gouden eieren legde, dan weer een jongen die de familiekoe verkocht voor een handvol toverbones, of een stout konijn dat op een verboden gevaarlijk land van een boer kwam. De kinderen raakten verliefd op de verhalen en wilden ze steeds weer opnieuw horen. Vervolgens werden ze groter en kwamen ze de verhalen in boeken tegen. En andere verhalen die ze nooit eerder hadden gehoord, over een meisje dat in een konijnenhol tuimelde, of een lieve gekke beer en een biggetje dat snel bang is en een droevige ezel, of een spooktolhuis, of een plek waar de monsters zitten. Ze hoorden en lazen verhalen en raakten er verliefd op Mickey in de nachtkeuken met magische bakkers die allemaal op Oliver Hardy leken, en Peter Pan, die dacht dat de dood een ongelooflijk groot avontuur zou zijn, en Bilbo Balings die onder een berg een raadselwedstrijd wint tegen een vreemd wezen dat zijn lieveling was kwijtgeraakt, en doordat ze verliefd raakten op verhalen ontwaakte er iets in de kinderen dat ze hun leven lang zou voeden: hun verbeeldingskracht.

De kinderen raakten gemakkelijk verliefd op verhalen en leefden ook in verhalen; ze verzonnen elke dag speelverhalen, ze bestormden kastelen en veroverden naties en voeren over woelige baren, en 's nachts werden hun dromen bevolkt door draken. Ze waren elk inmiddels verhalenverteller, zowel bedenker van verhalen als ontvanger van verhalen. Maar ze groeiden steeds verder op en langzaam raakten

ze hun verhalen kwijt, de verhalen werden opgeborgen in dozen op zolder, en het werd moeilijker voor de voormalige kinderen om verhalen te vertellen en te ontvangen, en, helaas, nog moeilijker voor hen om verliefd te worden. Voor sommigen van hen begonnen de verhalen irrelevant te lijken, onnodig: iets voor kinderen. Dat waren trieste mensen, en we moeten ze beklagen en proberen ze niet te zien als stomme saaie aculturele losers.

Ik geloof dat de boeken en verhalen waar we verliefd op worden ons maken tot wie we zijn, of, om niet te veel te beweren, dat het verliefd worden op een boek of verhaal ons op een bepaalde manier verandert, en dat de geliefde vertelling onderdeel wordt van ons beeld van de wereld, een onderdeel van de manier waarop we dingen begrijpen en beoordelen en keuzes maken in ons dagelijkse leven. Als volwassene, die minder gemakkelijk verliefd wordt, hebben we uiteindelijk misschien maar een handvol boeken waarvan we oprecht kunnen zeggen dat we van ze houden. Misschien dat we daarom dingen zo vaak verkeerd beoordelen.

Die liefde is ook niet onvoorwaardelijk of eeuwig. Een boek kan ons minder aanspreken naarmate we ouder worden, en het gevoel dat we ervoor hadden zal vervagen. Of misschien zijn we plotseling, naarmate ons leven vorm krijgt en hopelijk ons begrip toeneemt, in staat om een boek te waarderen dat we eerder afwezen; misschien zijn we plotseling in staat om zijn muziek te horen, in vervoering te worden gebracht door zijn lied. Toen ik als student voor het eerst de geweldige roman *De blikken trommel* van Günter Grass las, kreeg ik het niet uit. Het lag meer dan tien jaar op een plank weg te kwijnen voordat ik het een tweede kans gaf, waarna het een van mijn lievelingsromans aller tijden werd: een van de boeken waarvan ik zou zeggen dat ik ervan hou. Het is een interessante vraag die je jezelf kunt stellen: Van welke boeken hou je oprecht? Probeer maar. Het antwoord zal je veel vertellen over wie je nu bent.

Ik ben opgegroeid in Bombay in India, een stad die tegenwoordig in niets meer lijkt op de stad die hij eens was, en die zelfs zijn naam heeft veranderd in het veel minder welluidende Mumbai, in een tijd die zo verschilt van nu dat hij onmogelijk ver verwijderd lijkt, zelfs onwerkelijk: een levensechte versie van het mythische gouden tijdperk. De kinderjaren, zoals A.E. Housman ons helpt herinneren in 'Het land van verloren vrede' ('The Land of Lost Content', vaak ook 'Blue

Remembered Hills' genoemd), zijn het land waar we ooit allemaal thuishoorden en dat we allemaal uiteindelijk zullen kwijtraken:

*Van ginds ver land naar 't hart vlaagt bits
een dodelijke kou:
Wat zijn die hoeven, kerk en spits,
't herinnerd heuvelblauw?*

*'t Land van verloren vrede is dat,
het straalt daar puur en echt.
Daar ging ik mijn gelukkig pad
en 't is mij nu ontzegd.*

In dat verafgelegen Bombay leken de verhalen en boeken die me vanuit het Westen bereikten ware wonderlijke vertellingen. Hans Christian Andersens 'De Sneeuwkoningin', met de splinters van de toverspiegel die in de bloedbaan van mensen terechtkwamen waardoor hun hart in ijs veranderde, was des te angstaanjagender voor een jongen uit de tropen, waar je ijs alleen maar in de ijskast kon vinden. 'De nieuwe kleren van de keizer' was helemaal fijn voor een jongen die opgroeide in de directe nasleep van het Britse Rijk. En dan was er *Huckleberry Finn*, niet te versmaden voor een jongen uit Bombay vanwege de buitengewone bewegingsvrijheid van de held, hoewel ik niet begreep waarom de weggelopen slaaf Jim, toen hij probeerde uit de wereld van slavernij naar het noorden te vluchten, waar geen slaven werden gehouden, met een vlot over de Mississippi ging, die naar het zuiden stroomt.

Misschien voelen vertellingen van elders altijd als een sprookje, en het is zeker een van de grote wonderen van de literatuur dat ze je toegang geven tot vele 'elders', van de onderwaterwereld van de kleine zeemeermin tot het Oz van Dorothy, en ze de onze maken. Maar voor mij bevonden zich de echte wonderlijke vertellingen dichterbij huis, en ik heb het als schrijver altijd als mijn grote geluk beschouwd dat mijn jeugd ervan doordrongen was.

Sommige van de verhalen waren van oorsprong heilig, maar omdat ik opgroeide in een niet-religieus huishouden kon ik ze eenvoudig tot me laten komen als mooie verhalen. Dat betekende niet dat ik ze niet geloofde. Toen ik hoorde over de *Samudra Manthan*, de vertelling over hoe de grote god Indra de Melkweg karnde, en de legendarische

berg Mandara gebruikte als karnstok om de gigantische melkocean te dwingen zijn nectar, *amrita*, de nectar van onsterfelijkheid, af te staan, ging ik op een andere manier naar de sterren kijken. In die ondenkbare oudheid, mijn kindertijd, een tijd voordat lichtvervuiling de meeste sterren onzichtbaar maakte voor stadsbewoners, kon een jongen in een tuin in Bombay nog steeds omhoogkijken naar de nachtelijke hemel en de muziek horen van de hemellichamen en er met nederig genoegen de brede strook van het melkwegstelsel zien. Ik stelde me voor dat de magische nectar eruit droop. Misschien zou er als ik mijn mond opendeed een druppel in vallen en dan zou ik ook onsterfelijk zijn.

Dat is de schoonheid van de wonderlijke vertelling en haar afstameling, fictie: dat je tegelijkertijd kunt weten dat het verhaal uit de verbeelding komt, dat wil zeggen *onwaar* is, en kunt geloven dat het een diepe waarheid bevat. De grens tussen het magische en de werkelijkheid houdt op zulke momenten op te bestaan.

Ons gezin was niet hindoeïstisch, maar we geloofden dat de belangrijke verhalen van het hindoeïsme ook voor ons waren. Op de dag van het jaarlijkse Ganpatifeest, waarop enorme mensenmassa's sculpturen van Ganesha, de godheid met het olifantenhoofd, meedroegen naar het strand van Chowpatty om de god in zee onder te dompelen, voelde het alsof Ganesha ook bij mij hoorde; hij voelde als een symbool van de collectieve vreugde en, ja, van eenheid van de stad, meer dan een lid van het pantheon van een 'rivaliserend' geloof. Toen ik hoorde dat de liefde die Ganesha had voor de literatuur zo groot was dat hij aan de voeten zat van de Homerus van India, de wijze Vyasa, en de schrijver werd die het belangrijke *Mahabharata*-epos op schrift stelde, hoorde hij zelfs nog heviger bij me; en toen ik volwassen werd en een roman schreef over Saleem, een jongen met een ongebruikelijk grote neus, leek het vanzelfsprekend, ook al kwam Saleem uit een moslimgezin, om de verteller van *Middernachtskinderen* te associëren met de meest geletterde god, die toevallig ook een enorme snuit had. Het vervagen van grenzen tussen religieuze culturen in dat oude, werkelijk secularistische Bombay voelt nu aan als een van de talrijke dingen die het verleden scheiden van het bittere, verstikte, alles bekritiserende, bekrompen India van tegenwoordig.

De *Mahabharata* en haar 'sidekick' de *Ramayana*, twee van de langste wonderlijke vertellingen van allemaal, leven nog steeds in India, in de geest van de Indiërs, en zijn nog steeds toepasselijk in het dagelijks

leven, zoals de goden van de Grieken en de Romeinen ooit leefden in de westerse verbeelding. Ooit, niet eens zo lang geleden, kon je in westerse landen een toespeling maken op het verhaal van het hemd van Nessus, en mensen zouden weten dat de stervende centaur Nessus Deianeira, de vrouw van Herakles of Hercules, overhaalde om haar echtgenoot zijn hemd te geven, wetend dat het vergiftigd was en dat het hem zou doden. Ooit wist iedereen dat het afgehakte hoofd van Orpheus, een van de grootste dichters en zangers, na zijn dood bleef zingen. Deze beelden en vele andere waren als metaforen beschikbaar om mensen te helpen de wereld te begrijpen. Kunst sterft niet als de kunstenaar sterft, zei het hoofd van Orpheus. Het lied overleeft de zanger. En het hemd van Nessus waarschuwde ons dat zelfs een heel bijzonder geschenk gevaarlijk kan zijn. Eenzelfde geschenk was natuurlijk het paard van Troje, dat ons allen leerde de Grieken te vrez-zen, zelfs als ze met geschenken komen. Sommige metaforen van de wonderlijke vertellingen van het Westen is het gelukt te overleven.

Maar toen ik opgroeide in India waren de wonderlijke vertellingen nog levend, en dat zijn ze nog steeds. Tegenwoordig hoef je de *Ramayana* of *Mahabharata* niet meer in zijn geheel te lezen; sommigen zullen er blij om zijn aangezien de *Mahabharata* het langste gedicht in de wereldliteratuur is, meer dan tweehonderdduizend regels lang, dat wil zeggen tien keer zo lang als de *Ilias* en de *Odyssee* samen, terwijl de *Ramayana* uit zo ongeveer vijftigduizend regels bestaat, slechts twee-eneenhalf keer zo lang als het volledige werk van Homerus. Gelukkig voor jonge lezers biedt de immens populaire stripboekenreeks *Amar Chitra Katha*, ‘onsterfelijke beeldverhalen’, een deskundige weergave van beide vertellingen. En voor volwassenen bracht een vierennegentig afleveringen lange tv-versie van de *Mahabharata* de natie eens per week tot stilstand, toen ze voor het eerst op het scherm werd gebracht in de jaren negentig, voor een publiek dat tot in de honderden miljoenen liep.

Daarbij moet wel worden gezegd dat de invloed van de vertellingen niet altijd positief is. De bekrompen politiek van de hindoe-nationalistische partijen zoals de Bharatiya Janata-partij (BJP) maakt gebruik van de retoriek uit het verleden om te fantaseren over een terugkeer naar ‘Ram Rajya’, de ‘heerschappij van Heer Rama’, een verondersteld gouden tijdperk van hindoeïsme zonder ongemakken als leden van andere religies die alles alleen maar ingewikkelder maken. De poli-

tisering van de *Ramayana*, en van het hindoeïsme in het algemeen, is in handen van gewetenloze, bekrompen leiders een gevaarlijke zaak geworden. De aanval op het boek *The Hindus* – een voortreffelijk erudiet werk, geschreven door een van 's werelds belangrijkste sanskritisten, Wendy Doniger – en de spijtige beslissing van Penguin India om exemplaren ervan terug te trekken en te vernietigen als reactie op fundamentalistische kritiek, is er een duidelijk voorbeeld van.

Problemen kunnen zich ook uitstrekken tot voorbij de politiek. In sommige latere versies van de *Ramayana* laten de verbannen Heer Rama en zijn broer Lakshmana op een dag Sita alleen achter in hun huis in het bos, terwijl zij op een gouden hert jagen, niet wetend dat het hert eigenlijk een *rakshasa*, een soort demon, in vermomming is. Om Sita in hun afwezigheid te beschermen trekt Lakshmana een *rekha*, of een betoverde lijn, rond hun huis; als iemand behalve Rama, Lakshmana of Sita de lijn probeert te overschrijden zal hij verbranden door de vlammen die uit de lijn omhoogschieten. Maar de demonkoning Ravana vermomt zich als bedelaar en klopt bij Sita aan voor een aalmoes, en ze overschrijdt de lijn om hem te geven wat hij wil. Zo vangt hij haar en tovert haar weg naar zijn koninkrijk Lanka, waarna Rama en Lakshmana oorlog moeten voeren om haar terug te krijgen. De 'Lakshmana rekha overschrijden' is een metafoor geworden voor de grens overschrijden van wat toelaatbaar of juist is, voor te ver gaan, voor als een dwaas zwichten voor iconoclasme en vreselijke gevolgen over jezelf afroepen.

Enkele jaren geleden vond in Delhi de nu beruchte aanranding en groepsverkrachting plaats van een drieëntwintigjarige studente, die naderhand overleed aan haar afschuwelijke verwondingen. Een paar dagen na deze verschrikkelijke gebeurtenis merkte een staatssecretaris op dat als de betreffende jonge vrouw niet de 'Lakshmana rekha had overschreden' – met andere woorden, niet 's avonds de bus had genomen met een mannelijke vriend in plaats van zedig thuis te blijven – ze niet zou zijn aangevallen. Hij trok de opmerking later terug vanwege publiek protest, maar zijn gebruikmaking van de metafoor onthulde dat te veel mannen in India nog steeds geloven dat er limieten en grenzen zijn die vrouwen niet mogen overschrijden. Het moet gezegd dat in de meeste traditionele versies van de *Ramayana*, inclusief de oorspronkelijke versie door de dichter Valmiki, het verhaal van de Lakshmana rekha niet te vinden is. Desondanks kan een apocriefe

wonderlijke vertelling soms net zo effectief zijn als een canonicke.

Maar ik wil toch terugkeren naar het zelf van de kindertijd, dat is betoverd door vertellingen waarvan het uitdrukkelijke en enige doel de betovering was. Ik wil van de grote religieuze heldendichten naar de grote verzameling gemene, samenzweerderige, mysterieuze, opwindende, bizarre, surrealistische, en heel vaak buitengewoon sexy verhalen die zich in de rest van het oosterse pakhuis bevinden, omdat – niet alleen omdat, maar ja, omdat – ze laten zien hoeveel plezier je van literatuur kunt hebben als God eenmaal uit beeld is. Een van de opmerkelijkste kenmerken van de verhalen die zijn verzameld in *De vertellingen van Duizend-en-een-nacht*, om maar een voorbeeld te noemen, is de vrijwel totale afwezigheid van religie. Heel veel seks, veel ondeugendheid, flink wat sluwheid; monsters, djinns, gigantische Roks; en soms enorm veel bloed en geweld; maar geen God. Dat is waarom al te kritische islamisten er zo'n hekel aan hebben.

Vlak voor de opstand in Egypte tegen president Hosni Moebarak in 2010 kreeg een groep islamistische advocaten lucht van een nieuwe uitgave van *Alf Laylah wa Laylah* (de oorspronkelijke Arabische titel) en eiste dat de uitgave werd teruggetrokken en het boek werd verbannen, omdat het tot 'onzedelijkheid en zonde' aanzette, en verscheidene toespelingen op seks maakte. Gelukkig slaagden ze er niet in, en werden de Egyptenaren door belangrijker zaken in beslag genomen. Maar ze hadden wel een punt. Er worden in het boek verscheidene toespelingen gemaakt op seks, en de personages leken zich veel meer bezig te houden met seks dan dat ze godvruchtig waren, wat inderdaad, zoals de advocaten aanvoerden, tot onzedelijkheid zou kunnen aanzetten, als dat de verknipte puriteinse manier is waarop je de wereld bekijkt. Wat mij betreft is het een uitstekend iets om je toe aan te laten zetten, maar je kunt begrijpen hoe mensen die een hekel hebben aan muziek, grappen en genot erdoor geschokt kunnen zijn. Het is fantastisch dat deze eeuwenoude tekst, deze fantastische verzameling wonderlijke vertellingen meer dan twaalfhonderd jaar nadat de verhalen voor het eerst het licht zagen nog steeds de kracht heeft om de fanatici van deze wereld te kunnen schokken.

Het boek, dat in het Engels vaak wordt aangeduid als *Arabian Nights*, komt oorspronkelijk niet uit de Arabische wereld. Waarschijnlijk is het oorspronkelijk afkomstig uit India; uit Indiase verhalenbundels blijkt ook een voorkeur voor raamvertellingen, voor een verhaal in